

РЕЗУЛЬТАТИ ВИКОРИСТАННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ТРЕНІНГУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СКЛАДОВИХ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПРАВООХОРОНЦІВ

У статті представлено зміст програми тренінгу «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх працівників правоохоронної системи» та результати експериментальної перевірки ефективності її застосування.

Ключові слова: комунікативна компетентність правоохоронців, тренінг, індивідуально-особистісні та професійні якості.

В статті представлено содержание программы тренинга «Развитие коммуникативной компетентности будущих работников правоохранительной системы» и результаты экспериментальной проверки эффективности ее использования.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, будущие работники правоохранительной системы, тренинг, индивидуально личностные и профессиональные качества.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Науковці, які вивчають службові розслідування в органах внутрішніх справ України (В. Барко, М. Варій, О. Дідоренко, Ю. Ірхін, В. Лефтеров, В. Медведєв, Л. Мороз, В. Ортинський, П. Підюков, І. Приходько, В. Ряшко, О. Тімченко, С. Яковенко та ін.), констатують, що у переважній більшості працівників цих органів недостатня професійно-психологічна підготовка. Однак, практично спрямовані висновки та рекомендації наукових розвідок одностайно вказують, що одним з найбільш ефективних засобів психологічної підготовки та перепідготовки правоохоронців є тренінги, тому на сьогодні їх розробка і використання посідають першочергове значення як у діяльності персоналу служб психологічного забезпечення ОВС, так і дослідників у галузі юридичної психології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Методологічні основи, принципи і групові феномени психологічного тренінгу досліджувалися І. Вачковим, Ю. Ємельяновим, Т. Зайцевою, К. Кемпбелл, С. Макшановим, Г. Марасановим, В. Никандровим, Л. Петровською, О. Сидоренко, К. Рудестамом та ін. Вивченням впливу ефективності тренінгових технологій на професійну, а разом з тим і комунікативну компетентність правоохоронців займалися такі дослідники як В. Барко, П. Підюков, Л. Мороз, В. Лефтеров, В. Казміренко, В. Медведєв, С. Яковенко та ін. Однак, не

зважаючи на значну зацікавленість науковців цією проблемою, на сьогодні питання розвитку комунікативної компетентності майбутніх фахівців правоохоронних органів України засобами соціально-психологічного тренінгу залишаються недостатньо вивченими.

Мета дослідження – розкрити зміст тренінгу «Розвиток комунікативної компетентності майбутніх працівників правоохоронної системи» та експериментально перевірити ефективність застосування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Зміни, які відбуваються під час тренінгу, є результатом руху від зовнішнього до внутрішнього, від запропонованих зразків поведінки і діяльності – до їх усвідомлення і введення в пізнавальні і регуляційні структури психіки у вигляді умінь, навичок, настанов. Усе це передбачало створення під час розробленого нами тренінгу специфічного середовища, яке враховувало б вимоги професійної реальності і створювало навантаження на ті психологічні властивості і утворення, які підлягали змінам. При цьому враховувалось, що психічні утворення, сформовані в тренінгу і ті, що виникли внаслідок інтеріоризації зовнішнього професійного контексту, активізували самокорекцію та саморозвиток.

На підготовчому етапі формуючого експерименту актуальною була проблема перевірки раціональності та обґрунтованості вибору контингенту досліджуваних. Досліджуваними були курсанти другого курсу з приблизно однаковими показниками

рівня розвитку психологічних ознак, які вивчалися.

Також був здійснений підбір вправ, прийомів та технік які могли б суттєво впливати на формування та розвиток складових комунікативної компетентності в процесі проходження тренінгу, вони є незалежною змінною у нашому формувальному експерименті. Базовими методами тренінгу були групова дискусія, ігрові методи та методи розвитку соціальної перцепції [1; 2; 3; 4; 6; 7]. Разом із загальновідомими методами використовувалися методи самодіагностики, самозвіти, уявного програвання своєї поведінки в різноманітних ситуаціях, які відповідають сучасному підходу щодо проблеми розвитку та удосконалення комунікативної компетентності.

У період між тренінговими заняттями курсанти мали можливість спілкуватись між собою, тому ми прогнозували, що під час повторного тестування (контрольний другий зріз) у контрольній групі ми теж можемо отримати результати, які засвідчать тенденцію певних змін – так, зокрема зменшився показник відповідальності та збільшився показник тривожності. Знову ж таки, це могло бути спричинене як тим фактом, що крім того, що курсанти контрольної групи не беруть участі у експерименті, на них накладають додаткові обов'язки порівняно з курсантами-учасниками тренінгу; також впливала нестабільна ситуація в суспільстві, у зв'язку з революційними подіями грудня-лютого 2013-2014 року, яка сприяла зростанню рівня тривожності. Врахування впливу цієї додаткової змінної здійснювалось посередництвом застосування математичних методів перевірки статистичної достовірності виявлених змін рівня розвитку досліджуваних ознак та критичним аналізом отриманих результатів (Т-критерій Вілкоксона). Суть методу полягає у тому, що ми порівнюємо вираженість зсувів у тому і другому напрямку за абсолютною величиною. Для цього ми спочатку рангуємо всі абсолютні величини зсувів, а далі сумуємо ранги. Якщо зсуви і у позитивну, і в негативну сторону відбуваються випадково, то суми рангів абсолютних значень їх будуть приблизно рівні. Якщо інтенсивність зсувів в одному із напрямків переважає, то сума рангів абсолютних значень зсувів у

протилежному напрямку буде значно нижчою, ніж це могло би бути при випадкових змінах [5; 8].

Під час роботи групи ми враховували, що людина – цілісна і будь-який виховний вплив викликає складний ефект, створюючи зміни емоційно-морального настрою, пізнавальних процесів та інших характеристиках.

Програма тренінгу, її змістовні та формальні аспекти складені у відповідності щодо специфіки професійної та навчальної діяльності майбутніх правоохоронців, конкретних ситуацій які потребують комунікативно-грамотного рішення, особистісних властивостей учасників групи, рівня загальної комунікативної культури тощо.

На основному етапі проводились заняття в тренінговій групі у відповідності з розробленою нами програмою. Першим етапом цієї програми було створення сприятливої атмосфери тренінгу та самодіагностика курсантами власних особистісних комунікативних якостей, особливостей, а також оптимізація відношення до себе, до своєї особистості з точки зору комунікації. В неї включені вправи, орієнтовані на те, щоб сфокусувати увагу учасників на власній особистості, її комунікативно значущих якостях, що формують комунікативну компетентність, на своїх уявленнях про власне комунікативне «Я».

В програму тренінгу також було включено теоретичну частину. Учасникам були необхідні пояснення, інтерпретаційні результати тестування, під час яких розкривалась суть необхідних майбутньому правоохоронцю особистісних якостей, знань, умінь, навиків. Таким чином, етап самопізнання своїх комунікативних можливостей нерозривно пов'язаний з теоретичною обізнаністю передбачає наявність у курсантів ключових знань у сфері професійної комунікації. Отримання інформації про важливість спілкування, стратегії налагодження комунікативних контактів з різними категоріями партнерів по спілкуванню та шляхів виходу з них, значущість технік активного слухання, поняття та види конфліктів під час взаємодії та конструктивні способи виходу з них, важливість самоконтролю та впливу емоцій на діяльність правоохоронців, також була

подана інформація про налагодження конструктивних стратегій поведінки під час затримання з різними видами правопорушників. Крім того, нами проводились тренінгові процедури, що націлювали учасників на засвоєння окремих комунікативних дій за допомогою яких під час спілкування вони могли спонукати співрозмовника діяти в потрібному для них напрямку. Відпрацьовувались соціально-перцептивні, інтерактивні навички та вміння, прийоми невербальної комунікації, навички оптимального спілкування, реалістичного сприйняття, обробки та передачі інформації, навчались визначати, попереджати та вирішувати конфлікти, розвивали вміння контролювати власні емоції та проявляти гнучкість у спілкуванні. Структура кожного заняття включала: інформування учасників з приводу важливості, актуальності та суті тієї чи іншої комунікативної якості; діагностику та самодіагностику наявності та ступені розвитку тієї чи іншої комунікативної якості особистості; інформування учасників про способи розвитку досліджуваних якостей; безпосередній розвиток в ході виконання завдань, націлених на засвоєння конкретних прийомів ефективного впливу комунікації, їх відпрацювання, перетворення умінь у навички.

На цьому етапі учасники згодом перейшли на більш високий рівень взаємодії, спостерігалась більша згуртованість експериментальних груп, взаємопідтримка та високий рівень довіри. На наш погляд, це свідчить про чіткіше усвідомлення курсантами корисності відвідування ними тренінгу. Оскільки на початковому етапі багато хто учасників не знав для чого вони сюди прийшли, що тут будуть з ними робити, було помітне дещо скептичне відношення окремих учасників щодо їх участі у тренінгу. Вже під час виконання перших тренінгових вправ учасники почали відкриватися, активно проявляти ініціативу. Виросла оцінка значимості результатів власної діяльності в тренінгу. Під час роботи в групі постійний зворотній зв'язок та рефлексія допомогли учасникам подивитись на самих себе по-новому, та подивитись на себе очима інших, побачити власні сильні та слабкі сторони, сформувані адекватну самооцінку того, як ними здійснюються конкретні комунікативні дії. Під час

проведення тренінгу учасники були поставлені в такі умови, що стимулювали їх вибудовувати індивідуальні плани комунікативних дій у наближених до реальних професійних ситуаціях.

Крім того, були включені тренінгові заняття, спрямовані на формування та вдосконалення комунікативних вмінь і навичок ефективної комунікації у типових ситуаціях професійної діяльності правоохоронців. Головний акцент робився на закріплення не тільки нових способів поведінки в типових комунікативних ситуаціях та відпрацювання вмінь самоаналізу, а також на вміння виробляти способи застосування свого індивідуального комунікативного потенціалу в екстремальних умовах взаємодії.

На завершальному етапі формуючого експерименту, який тривав протягом 2,5 місяців, в двох групах (експериментальній та контрольній) здійснювалось повторне психодіагностичне обстеження (другий зріз) за допомогою комплексу вище представлених методик.

За результатами первинного (перший зріз) та повторного (контрольний, другий зріз після проведення тренінгу) тестування контрольної й експериментальної груп за допомогою методики В. Синявського та Б. Федоришина «Оцінка комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1)» та адаптованого варіанту методики М. Снайдера та адаптований варіант методики М. Снайдера ми отримали такі показники (табл. 1).

Як видно з цієї таблиці, у курсантів експериментальної групи значно зросли основні показники розвитку комунікативної компетентності. Високий рівень комунікативних здібностей (КОЗ-1) до тренінгу діагностовано у 21% курсантів експериментальної групи, середній – у 28,6%, низький – у 50% курсантів, що брали участь у тренінгу; після тренінгу у 35,7% – високий, у 64,3% – середній, а низький відсутній. Так само й організаторські здібності: до тренінгу 28,5% опитаних мали низький рівень, 64,2% – середній, 17,1% – високий. Після тренінгу у 14,3% досліджуваних продемонстрували середній рівень цих здібностей, 85,7% – високий.

У контрольній групі помітних змін не виявлено.

Порівняння результатів первинного та вторинного тестування даних формувального експерименту (методика «Оцінка комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1)», розроблена В. Синявським та Б. Федоришиним) та адаптований варіант методики М. Снайдера), у %

Назва методики	Назва шкали	Етапи тестування	Рівень вираженості показників	Групи	
				Контр-на група	Експерим-на група
Методика «Оцінка комунікативних і організаторських здібностей (КОЗ-1)	Комунікативні здібності	Первинне тестування	низький	32	50
			середній	68	28,6
			високий	-	21,4
		Вторинне тестування	низький	44	-
			середній	66	64,3
			високий	-	35,7
	Організаторські здібності	Первинне тестування	низький	50	28,5
			середній	24	64,2
			високий	26	17,1
		Вторинне тестування	низький	38	-
			середній	42	14,3
			високий	20	85,7
Адаптований варіант методики М. Снайдера	Комунікативний контроль	Первинне тестування	низький	34	28,5
			середній	48	49,9
			високий	18	21,4
		Вторинне тестування	низький	42	-
			середній	34	64,3
			високий	24	35,7

Перевірка достовірності виявлених відмінностей за допомогою Т-критерію Вілкоксона, показала, що тренінг сприяв зростанню показників комунікативних та організаторських здібностей його учасників; достовірність змін зафіксована на рівні $p \leq 0,001$. Зауважимо, що позитивну динаміку такого характеру ми прогнозувати вже в процесі тренінгу, оскільки групи розвивались динамічно, досліджувані вміло долали труднощі, які виникали, просили внести корективи у інструкції, щоб ще точніше наблизити її до реальних умов правоохоронної діяльності, самі ускладнювали собі завдання, виявляли автентичну зацікавленість тощо. Хоча тренінг проводився в позааудиторний час, практично всі його учасники з ентузіазмом брали участь в ньому.

Первинне дослідження виявило, що у досліджуваних курсантів існує чимало проблем комунікативного характеру: стриманість та формальність у спілкуванні, обережність та гостра реакція навіть на незначну загрозу, невміння швидко та якісно налагодити комунікативний контакт, чітко висловити свої ставлення, позиції та емоційні переживання, створити гідний опір напруженій ситуації і т. ін.

Моделюючи у тренінгових формах комунікативні ситуації правоохоронної діяльності, ми постійно керувались тим, що

правоохоронець мусить імперативно впливати на суб'єктів, яких вельми важко схилити до раціонально виваженого, не девіантного і не делінквентного поведіння: на індивідів, котрі хочуть вчинити суїцид; небезпечних психічно хворих та розумово відсталих; неповнолітніх правопорушників; на осіб, які перебувають у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння і т. ін. Змоделювати такі ситуації нелегко, але можливо й необхідно. Якоюсь мірою нам це вдалось, про що свідчать відповідні показники повторного психодіагностування. Так, респонденти експериментальної групи до участі в тренінгу отримали такі показники комунікативного контролю (методика М. Снайдера): 28,5 % – низький рівень; 49,9 % – середній; 21,4 % – високий. Після проведення тренінгу показники середнього рівня підвищились до 64,3 %, високого – до 35,7 %. У контрольній групі значущих змін не відбулось (див. табл. 1). Достовірність цих відмінностей перевірена за допомогою Т-критерію Вілкоксона та зафіксована на рівні $p \leq 0,001$. Учасники тренінгу докладали чимало зусиль, щоб навчитись володіти собою, компетентно стримувати і/чи виявляти свої емоційні переживання. Якщо на початку експерименту це було насамперед і переважно стримування кепкувань, стимульованих несерйозним ставленням до вправ та ігор тренінгу та приховування

збентеження і розчарувань від невдач, безпорадності, то згодом курсанти прагнули і могли невимушено та адекватно висловити емоційні враження від своїх та інших успіхів і/чи невдач, навчилися конструктивно критикувати власне дії, а не паплюжити особистісні властивості. Відтак, вони виробили спроможність стримувати та контролювати свої негативно забарвлені емоційні реакції у провокуючих такі реакції ігрових ситуацій, демонстрували витримку, терпіння, толерантність, гнучкість. За

результатами первинного та вторинного тестування позитивні зміни відбулися і в показниках індивідуально-особистісних властивостей учасників тренінгу («16-факторний особистісний опитувальник» Р. Кеттелла, варіант А.). Порівняльний аналіз змін особистісних психічних властивостей курсантів експериментальної групи дозволив вивести профіль особистості майбутніх правоохоронців (методика Р. Кеттелла) до проведення формувального експерименту та після нього (рис. 1).

1 – «Підкорений-домінуючий», 2 – «Гнучкий-прямолінійний», 3 – «Самостійний-сугestivний», 4 – «Емоційно не стійкий-стійкий», 5 – «Принциповий-безпринципний», 6 – «Непрактичний-практичний», 7 – «Радикальний-консервативний», 8 – «Дисциплінований-спонтанний», 9 – «Спокійний-напружений».

Рисунок 1 – Профіль особистості майбутніх правоохоронців (методика Р. Кеттелла) до проведення формувального експерименту та після

Отже, як видно з цього профілю особистості, на статистично значущому рівні у них зменшилась емоційна напруга (високі показники: 1-й зріз – 24,7 %, 2-й зріз – 7,1 %) та зросли решта показників (гнучкість, самостійність, принциповість та ін.). Так, більш виразно окреслились стійкі тенденції прояву активності та сміливості (високі показники: 1-й зріз – 28,5 %, II зріз – 35,7 %); покращились навички орієнтації в соціально-психологічних ситуаціях (високі показники: 1-й зріз – 14,3 %, 2-й зріз – 64,3 %); зросли самостійність та самодостатність у виборі стратегії й тактики поведіння у складних, зокрема конфліктних ситуаціях (високі показники: 1-й зріз – 14,2 %, 2-й зріз – 71,4 %); підвищилась емоційна стійкість (високі показники: 1-й зріз – 14,3 %, 2-й зріз – 35,7 %); зріс рівень відповідальності (високі показники: 1-й зріз – 21,4 %, 2-й зріз – 78,6 %); підвищилась адекватність

самопізнання, самооцінки та самосприйняття (високі показники: 1-й зріз – 14,3 %, 2-й зріз – 21,4 %), збільшилась відкритість щодо нових ідей (високі показники: 1-й зріз – 7,1 %, 2-й зріз – 35,7 %); підвищився рівень працездатності (високі показники: 1-й зріз – 21,4 %, 2-й зріз – 64,3 %).

За результатами формувального експерименту є також підстави констатувати, що особистісно зорієнтовані тренінгові методики формування й розвитку професійної компетентності майбутніх правоохоронців сприяють корекції усіх складових їх Я-концепції у бік адекватності, а відтак, гармонізації: знань про себе, самооцінки, ставленню до себе, рівню домагань.

Висновки. Отже, отримані емпіричні дані достовірно, на високому рівні статистичної значущості свідчать, що розроблений та апробований нами у формувальному експерименті тренінг є

валідним та ефективним соціально-психологічно-педагогічним засобом (методом) розвитку комунікативної компетентності майбутніх правоохоронців, тобто коректним щодо виконання завдань та досягнення мети нашого дисертаційного дослідження.

Отримані емпіричні дані також вказують на те, що традиційні форми навчання й виховання майбутніх правоохоронців не спричиняють таких особистісних змін (показники повторного психодіагностування курсантів контрольної групи). Це – вагома підстава стверджувати, що тренінгові методи є необхідною психолого-педагогічною умовою та ефективним засобом розвитку комунікативної компетентності майбутніх правоохоронців.

На нашу думку, до основних факторів, які позитивно вплинули на розвиток комунікативної компетентності курсантів можна віднести: створення позитивної мотивації курсантів, підібрані належним

чином тренінгові вправи та завдання, дружелюбність, натхненість та відкритість учасників, актуальність тренінгової програми у відповідності до специфіки правоохоронної діяльності.

Під час формувального експерименту нами було виявлено, що для колективів, які знаходяться в стабільних, буденних умовах навчання та несення служби, такі зміни не характерні. Не проявляються вони і під час участі групи в традиційному навчанні. Це дає змогу говорити про те, що тренінг є ефективним методом навчання майбутніх правоохоронців.

Перспективи подальших досліджень – вивчення соціально-психологічних особливостей комунікативної компетентності сучасних правоохоронців та дослідження особливостей впровадження тренінгу «Розвитку комунікативної компетентності майбутніх працівників правоохоронної системи» у систему підвищення кваліфікації працівників ОВС.

Список літератури

1. **Вачков, И. В.** Введение в тренинговые технологии / И. В. Вачков // Психологическое сопровождение выбора профессии / [под ред. Л. М. Митиной]. – М. : Московский психолого-социальный институт, 1998. – С. 66–78.
2. **Карабин, Т. В.** Основи соціально-психологічного тренінгу : навчально-методичний посібник для проведення семінарських занять / Т. В. Карабин. – Івано-Франківськ : Симфонія форте. – 68 с.
3. **Ліщинська, О. А.** Методика індивідуальної та групової роботи психолога-початківця : навч.-метод. посіб. / О. А. Ліщинська. – Кам'янець-Поділ. : Абетка, 2004. – 112 с.
4. **Мороз, Л. І.** Теоретичні засади та організація психологічного тренінгу в органах внутрішніх справ / Л. І. Мороз. – К. : Паливода А.В., 2005. – 236 с.
5. **Наследов, А. Д.** Математические методы психологического исследования / А. Д. Наследов // Анализ и интерпретация данных: учебное пособие. – СПб.: Речь, 2004. – 392 с.
6. **Петровская, Л. А.** Теоретические и методологические проблемы социально-психологического тренинга / Л. А. Петровская – М. : МГУ, 1982. – 168 с.
7. **Приходько, В.** Соціально-психологічний тренінг як засіб формування комунікативної компетентності / В. Приходько // Вісник Львівського університету. Серія педагогічна : зб. наук. праць / голов. ред. Т. Кошманова. – Львів, 2005. – Вип. 19, ч. 1. – С. 182–188.
8. **Сидоренко, Е. В.** Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. – СПб. : Речь, 2002. – 350 с.

Kuklo O. Ye., lecturer in the Department

THE RESULTS OF USAGE OF SOCIAL-PSYCHOLOGICAL TRAINING FOR THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF COMMUNICATIVE COMPETENCE COMPONENTS OF FUTURE LAW ENFORCEMENT OFFICERS

The article presents the content of the training program "Development of communicative competence of future employees of law enforcement system" and the results of experimental test of the effectiveness of its use; it is proved that the developed training is valid and effective socio-psycho-pedagogical tool (method) for the development of communicative competence of future law enforcement officers. The main factors that positively influenced the development of communicative competence of military students include: the creation of positive motivation of military students, properly selected training exercises and tasks, friendliness, spirituality and openness of the participants, compliance of the training program to the specifics of law enforcement activity.

Keywords: communicative competence, future workers of law enforcement system, training, individual-personal and professional qualities.